

Mészáros Tibor

„A poklot csak az ördög tudja szakszerűen befűteni“

(Eligazító gondolatok egy ismeretlen Márai-íráshoz)

„Az író, aki az anyanyelv rejtettségéből kilép a világba, néma énekes marad.
De még mindig méltóbb a szellemi emberhez, vállalni ezt a sorsot, - tehát a hallgatást -, mint parancsszóra fennhangon hirdetni azt, amiben nem hisz.“

Márai a háború utolsó időszakát Leányfalun töltötte feleségével. A következő három év egyre közelebb vitte a felismeréshez, hogy választania kell: írni (tehát élni) akar szabadon, vagy elfogadja az új hatalom által kínált szerepeket. Nem volt ez igazi alternatíva számára; korábban megvádolták „baloldali liberalizmussal“ (Az „Újság“ tárcaírójaként, 1923-1936 között írt a lapba), majd a *Pesti Hírlaphoz* távozásával illetve az *Új Időkben* megjelenő írásai miatt cikkeztek ily módon: „Márai átment a jobboldalra.“ (Pl. Méliusz József cikke a Magyar Nap 1937-es évfolyamában.) Igazából sehol sem érezte magát otthonosan és barátok között, amikor valahová „pártosan“ kellett elköteleződni.

1945 után kétkedve fogadta a szovjet „felszabadítást“: csak „szabadulásként“ élte meg, nem megváltó élményként. (Ebből az élményvilágból táplálkozik nemrégiben először megjelent *Szabadulás* című 1945-ös regénye, *Verses könyve* és a naplókól kimaradt, folyamatosan kiadott jegyzetei.) Hiányzott számára a „térfogat“, a levegő, ezért egyre kevésbé volt képes írni – és egyre kevesebb lehetőséget kapott az írásra. Korábban évente kétszáz cikke is megjelent napilapokban, most szinte kizárólag a *Magyar Nemzet* közölte tőle írásokat. (Itt jelent meg a legtöbb támadást kiváltó *Eupalinos vagy az újjáépítés* /1947. júl. 20. 5. p.) című írás, mely után a Nyugatra induló Arlberg-expressz már a végső lépést jelenti.) Könyvei eladásáról is hírt kapunk az egyik hetilapból (Színház, 1947. febr. 17. 18. p.): az örök találkozás, a könyv, az olvasás sem lehet teljes élmény, nincs mód az elvonulásra, a menekülésre Aranyhoz, Krúdyhoz, Dantéhoz: „...amikor összebombázott és romba dőlt budai házam előtt a járdán ültem és bámultam azt, ami egy világból, amelyhez tartoztam, tömelékes állapotban maradt.“ Még itthon, egy interjúban úgy nyilatkozik, hogy „a legközelebbi időben megírom az Egy polgár vallomásainak harmadik kötetét.“ Később ebből az írói szándékból született meg a *Föld! Föld!* (1972) című visszaemlékezése: dokumentuma annak, miért kellett elhagynia az országot: „Megértettem e pillanatban, hogy valaminek vége van, egy világ darabokra tört. Ebben a világban születtem, nevelkedtem, minden jót és rosszat, amit az élet adott, ettől a világtól kaptam.“

Mindaz, amit elvettek tőle, élete végéig tartó elvet, magatartást alakított ki benne: „amíg Magyarországon szovjet csapatok tartózkodnak, és nem lesznek szabadon kiírt, demokratikus választások, külföldi megfigyelők részvételével, addig műveim kiadásához nem járulok hozzá.“ E gránittá keményedett elv korai megfogalmazása a mottóban fentebb idézett gondolat is. Nem tudott hinni az ígéreteknek, a szép szavaknak; hajthatatlan maradt élete végéig, ami nem annyira szerep, póz, mint szükségszerű követelmény, ahogyan az emigrálás is az volt számára. (Nem „hatotta meg“ egy hazai filmrendező 80-as évek elején fogalmazott levele sem, amelyben számon kérte rajta feleslegesen kemény magatartását, de Simonyi Imre költőbarátja sem tudta elérni, hogy Gyulán bemutatthassák – 40 év után – „A kassai polgárok“ című drámáját.)

Megdöbbenő a most először közölt visszaemlékezésnek az a ritmikusan, különböző megfogalmazásokban visszatérő mondata, amely emigrációjához, a *Halotti beszéd* vagy a *San Gennaro vére* (1965) értelmezéséhez fontos adalékkul szolgál: „Itt a helyem, így gondoltam, itt akarok maradni. Magyar nyelven, magyaroknak akarok írni.“ Ebből is sejthető, mit jelentett átélnie: „Össze tudod még rakni a Margit-szigetet“, vagy a szimbólummá nőtt „...és lehull nevedről az ékezet.“

A *Halotti beszéd* című verse mutatja annak beteljesedését, hogy csak a nyelv maradt számára (ha töredékesen is), hiszen:

„Túrd, hogy már nem vagy ember ott, csak osztályidegen

Túrd, hogy már nem vagy ember itt, csak szám egy képleten.“

Azért „támadta“ következetes keménységgel a szovjet berendezkedést és hazai képviselőit, mert mindent elvettek tőle, ami írói létét lehetővé tette: szabadságot, magyarságot, írószókat. Ezért fogalmaz élesen és találóan posztumusz naplójában, 1988 nyarán: „Magyarországon őrsekváltásról beszélnek. Az őrsekváltás ürügy, hogy egyik kommunista félreállítsa a másik kommunistát és így mentesse a kommunista rendszert. De a rendszer megbukott, már nem is azt akarják menteni, hanem a szajrét.“

1948-as, eredetileg kihagyott naplójegyzetei alapján mélyebben szembesülhetünk azzal is, mit jelentett számára az emigrálás kényszere. Ebben – jelen íráshoz hasonlóan –, „mint lázbeteg, aki föleszmél“ újra meg újra indokolja önmaga számára a távozás szükségszerűségét; megerősíti és felmenti magát, hogy el kellett hagynia hazáját. Pl. „Nem tehettem mást. Nem voltam »könnyelmű«, amikor elmentem hazulról. Nem tehettem mást.“ vagy „Ma hat hete, úton A.-del Visegrád felé. A 45-48-as naplóm kéziratát lopjuk ki a városból.“ Ezért utal többször arra, hogy hány hét telt el életeket meghatározó lépése után és ezért írja itt közölt visszaemlékezése 10. fejezetének elején: „Magyar író akartam lenni és otthon, magyarul akartam írni, a nép nyelvén, amelyhez tartozom. De az író, – ha lelkében ellenállt, – a kommunista társadalomban hamarosan eretnökké változott.“ El kellett mennie, mert „az öntudat erősebb az önkénynél.“ A két megoldás, melyet írása végén az emigráns feladatoként jelöl meg, lehetetlen vállalkozássá lett számára. A haza irodalmának szellemét nem lehet csonkulás, sérülés nélkül átmenteni, ezért szükségszerű a páncél felvétele, a katakombai-irodalom kialakítása. A másik feladat, a szabadságra való felkészülés életparancs volt Márai életében, de mire ez ténylegesen bekövetkezett idehaza, ő már „sürgetve a behívót“ – elment.

Most először publikált írása visszaemlékezés és társadalom-elemzés, egyén és történelem, író/művész és hatalom viszonyát vizsgálja. Személye, magatartása megértéséhez kulcsfontosságú sorokat olvashatunk; igazolja ezt az is, hogy két évvel később, 1954-ben írt egy második tanulmányt, (gondolatilag jelen írása folytatása, kevesebb subjektív elemmel), melyben – a fő gondolatokat megtartva jelen írásából – a rádiózás, a Szabad Európa Rádió feladatát elemzi az otthon élők felé. A rádió munkatársaként átélhette, hogy mégis vannak „olvasói“ vasárnapi krónikáinak, s ebbe – ha zavarni tudja is, – a hatalmat birtoklók sem szólhatnak bele.